

ЕТНОЛОШКИ И АНТРОПОЛОШКИ ПРОБЛЕМИ

УДК 316.722

316.7:165.19

Владимир Рибич

ЗНАЧАЈ ДОМОРОДАЧКОГ ЗНАЊА¹

Домородачко знање се односи на свако знање које поседује нека посебна културна група или одређена група корисника ресурса на датој територији. Уважавање домородачког знања доводи до тога да се технолошки трансфер у развојној интервенцији више не види као наметање одозго, већ као заједничка потрага за унапређењима која ће бити резултат преговора. На основу употребе домородачког знања настао је проблем домородачких права на интелектуалну својину.

Кључне речи: *домородачко знање, технолошки трансфер, развојна интервенција, домородачка права на интелектуалну својину*

„Домородачко знање“ укључује свако знање које је карактеристично за неку посебну културну групу или „било коју слободно одређену групу корисника ресурса у датој области“. Такво знање настаје на неформалан начин међу људима који заправо практикују одређену вештину или раде директно са ресурсима, на супрот „плаћеним професионалцима знања, као што су научници“. Зато је термин „домородачко знање“ синонимичан с терминима „народно знање“ и „локално знање“. Соња Брот наглашава да, иако „традиционално знање“ често представља чинилац домородачког знања, „не мора свако домородачко знање да буде традиционално, а може и да садржи скорашње иновације локалних људи“. С друге стране, термини „глобално знање“, „међународна наука“ и „индустријска наука“ се користе да означе знање које су произвели професионални научници, обично на универзитетима, у истраживачким лабораторијама и тако даље. Њихова једина делатност је „стварање и ширење знања“, због чега они „партиципирају у глобалној култури научне комуникације“.²

¹ Текст је резултат рада на пројекту *Културни идентитети у процесима европске интеграције и регионализације* (бр. 147035), који МНЗЖС РС финансира у целости.

² Sonja B. Brodt, A Systems Perspective on the Conservation and Erosion of Indigenous Agricultural Knowledge in Central India, *Human Ecology*, Vol. 29, No. 1, 2001, 100-101.

Домородачко знање је утемељено у одређеној култури на одређеној локацији, што значи да је у вези са специфичним контекстом и да се шири оралним путем. Посматрано из интернационалне или универзалне перспективе, домородачко знање има следеће особине:

1. Људи имају знање о непознатим силама у екосистему и верују у њих.
2. Све у екосистему је узајамно повезано.
3. Лични односи јачају везе између особа, заједница и екосистема.
4. Особе које познају ове традиције одговорне су за њихово преношење.
5. Домородачко знање настаје унутар заједница; како год, специфично је за одређену локацију и културу; није систематично или документовано; оно је орално, холистичко и наглашава принцип тоталитета; не раздваја науку, уметност, религију, филозофију, естетику или спиритуалност.³

Пол Силито пише да се дошло до закључка да истраживање у неразвијеним земљама не значи само технолошко решавање туђих проблема, тако што ће им се понудити да усвоје научно вредноване информације. Схваћено је да и други народи имају своју ефективну „науку“ и праксу употребе ресурса, а да би им се помогло, потребно је разумети њихово знање и систем менаџмента. Постоје два вида еволуције перспективе домородачког знања: један је академски, а други фокусиран на развој. У академском облику, у последњих четири или пет деценија, јавља се у етнонауци и хуманој екологији. У развојном виду, у последњој деценији или две, изникла је из фармерских система и партиципативног развоја. До осамдесетих година XX века, домородачко знање су држали по страни и извођена је модернизација помоћу класичног трансфера технологије, удруженог с политичком десницом и зависношћу, или с марксистичким моделом комбинованим с политичком левицом. Нове, више народњачки оријентисане парадигме које су се скоро појавиле и супротставиле овим перспективама од врха на доле, јесу: тржишно либерална, која промовише снаге тржишта и противи се државној интервенцији, и неопопулистичка, која се залаже за партиципацију и оспособљавање. Ове парадигме одражавају исту политичку поделу, али имају више поверења у локалну перспективу и међусобно се не искључују. Често комбиноване у политици и пројектима, технолошке и социополитичке теме су нераздвојиво повезане.⁴

Проучавање домородачког знања тежи да успостави везе између схватања и праксе локалних људи, с једне, и схватања и пракси истраживача-аутсајдера и развојних радника, с друге стране, нарочито када су у питању

³Njoki Nathani Wane, African Indigenous Knowledge: Claiming, Writing, Storing, and Sharing The Discourse, *Journal of Thought*, 40, 2, Summer 2005, 30-31.

⁴Paul Sillitoe, The Development of Indigenous Knowledge: A New Applied Anthropology, *Current Anthropology*, Vol. 39, No. 2, April, 1998, 223-224.

природни ресурси и сектор здравља. Постаје јасно да ће развојне иницијативе које обраћају пажњу на локалне перцепције и начине деловања бити релевантније за људске потребе и моћи ће да генеришу одрживу интервенцију.⁵

Технолошки трансфер се више не види као наметање одозго, већ као заједничка потрага за унапређењима која ће бити резултат преговора. Партиципативни приступ захтева систематичније кориштење домородачког знања у истраживању технолошких интервенција, што захтева употребу антрополошких приступа, као што су етнографски метод, испитивање узорака, историје случаја... Озбиљан потенцијални проблем с партиципативном потрагом за одрживим технолошким решењима је тај да она може да ограничи опције на оно што људи третирају као друго најбоље решење. Ако фармери не могу да разумеју економске и околине принуде које утичу на изборе који се пружају, могу да помисле да су им ускраћене високоразвијене технолошке могућности и да су заварани јефтиним алтернативама. Оваква опасност постоји ако домородачко знање и партиципативно истраживање нису ефективно повезани с проучавањем велике скале ресурса. Резултат ће бити недостатак интересовања и тешкоће у убеђивању људи да постоје алтернативе око којих се вреди потрудити.⁶

Силито наглашава да је ван сумње да је наука, у последња три века, допринела значајном техничком напретку, али и да се мора прихватити да и други народи имају импресивне технолошке системе. Није лако признати да њихов начин управљања ресурсима некада може бити прикладнији и с обзиром на околину одрживији, као и да би развој требало да буде двосмерни процес.⁷

Исти аутор инсистира на томе да само ограничавамо разумевање тако што све редукујемо на речи. Много знања се преноси с генерације на генерацију путем традиције која је научена и комуницирана кроз практично искуство, а људи не покушавају да све изразе речима. Штавише, људи могу да носе и преносе знање користећи идиоме који су страни науци, укључујући симболе, митове, ритуале и друго. Изузетно је тешко за аутсајдере да разумеју и пренесу оно што науче, посебно због ограничења писане интелектуалне традиције. Не само научне, већ и стране речи и концепти погрешно преводe туђе погледе и акције, које се поступно, део по део, комуницирају у свакодневном животу.⁸

Централни проблем приликом инкорпорирања домородачког знања у развојне пројекте јесте како премостити провалију између научно засноване технологије и локалне свести и праксе. Ако проучавања домородачког знања треба да служе као спона између перцепција и аспирација локалних

⁵ Исто, 224.

⁶ Исто, 225-226.

⁷ Исто, 227.

⁸ Исто, 229.

људи и истраживачких планова научних технократа, потребно је унапредити олакшавајуће методе који комбинују антрополошке вештине с техничким и научним знањем. Интердисциплинарни приступ ће имати централно место у методолошком унапређењу развојних истраживања, комбинујући емпатију друштвеног научника с техничким know-how природних научника да би се интервенције уткале у локалне услове.⁹

Техничка иновација чији је циљ развојна интервенција промовише друштвену промену и неизбежно се сукобљава с друштвеним уређењем, што има огромне етичке импликације. То је у сукобу с антрополошким принципом културног релативизма, а директно мешање у иницијативе за оспособљавање изгледа као неприкладна улога за страног истраживача, који би, као посредник знања, требало да информише политичаре и друге о темама које је уочио, као и да њима остави одговорност за политичке одлуке. Иако би свака друштвена анализа требало да буде изведена непристрасно, то је веома тешко, не само због културних вредности које неизбежно формирају наше погледе на свет, већ и због политичке мреже у коју смо сви ухваћени. Фокусирање на домородачко знање обавезује антрополога да поново размотри тему релативизма, доприносећи развоју директније него раније, с циљем помагања одређеним људима, нарочито веома сиромашним, а то неизбежно води у интервенцију у њихове животе.¹⁰

Актуелна либерална позиција је да богате нације имају глобалну обавезу да помогну сиромашнима, а то је засновано на претпоставци да земље којима се помаже желе да приме такву помоћ. То може да утиче на друштвено уређење, а унапређивање интереса једне групе може да угрози интересе друге. Тако, богатији и моћнији чланови друштва могу да буду повређени и да покушају да опструирају развојне иницијативе.¹¹ У исто време, дискредитовање постојећих знања и техника (које су увек усмерене на опстанак, добро прилагођене околини и одрживе) и њихова замена научно створеним и контролисаним технологијама продужавају хегемонију наметнуту споља. То подржава моћ богатих елита које заузимају позиције с којих ступају у контакт с међународном заједницом, што доводи до тога да сиромашни бивају искључени уз даљи губитак контроле над сопственим животима, баш онда када научници верују да умањују њихово сиромаштво.¹²

Антрополози нису неутрални истраживачи, већ активни учесници који покушавају да обезбеде корист за најсиромашније. Када једном постану свесни своје умешаности, антрополози су спремни и да прихвате да развој треба да укључује преговоре између свих заинтересованих страна. Неопход-

⁹ Исто, 230-231.

¹⁰ Исто, 231.

¹¹ Исто.

¹² Paul Sillitoe, Let Them Eat Cake. Indigenous Knowledge, Science and the "Poorest of the Poor", *Anthropology Today*, Vol. 16, No. 6, December 2000, 5.

но је суочити се и с различитим циљевима разних актера унутар једног и у различитим друштвима, као и поштено признати политичке импликације.¹³

Прва група актера су научници који раде на темама у вези с развојем и који су скептични, ако не и непријатељски расположени према промоцији домородачког знања и учествовања, доживљавајући га као напад на њихов статус специјалиста. Зато је нужно посредовање знања, захваљујући којем ће људи моћи да интерпретирају било коју научно-техничку информацију у светлу њихових социокултурних позиција и искустава. Такође, неопходно је и да научници и техничари прихвате да локални људи, а посебно сиромашни, треба да имају значајан утицај на планове развоја и активности које утичу на њихову будућност.¹⁴

Другу групу актера чини становништво земље којој се помаже. Преговори могу бити тешки не само због проблема у међукултурној комуникацији и разумевању, већ и због неизбежних политичких аспеката. Различите интересне групе могу да различито интерпретирају резултате истраживања и манипулишу њима, с намером да наметну своја гледишта другима. Фокусирање на домородачко знање и партиципацију угрожава односе моћи на свим нивоима, од локалног до интернационалног. Домородачко знање није хомогено, а разлике зависе од рода, година, класе, занимања и других граница, чак и између појединаца који имају сличан друштвени статус. Интерпретације заједничког знања се разликују у зависности од тога како утичу на интересе људи и вероватно ће бити употребљене у борби између различитих интересних група.¹⁵

Због свих ових могућих конфликта, од социјалних антрополога се очекује да предвиде могуће последице развојне интервенције. Друштвене науке нису довољно добро опремљене за предвиђање курса промене и потребне су им методолошке иновације. Друштвеном проценом могућих промена које произлазе из интервенција треба да се о могућим исходима информишу творци политике и агенције за имплементацију, али морамо да будемо опрезни у промовисању конкретних друштвених промена.¹⁶

Иако су се домородачки лидери често жалили да су њихова традиционална култура и знање експлоатисани без праведне компензације, први међународни документ у којем се тражи законска заштита домородачких права на интелектуалну својину био је „Декларација из Белема“, донесена у јулу 1988. године на првом Међународном конгресу Међународног друштва за етнобиологију, одржаном у бразилском граду Белему. Дарел Пози истиче да, без обзира на биолошко и еколошко богатство Амазоније, једини производи који имају стабилне и разумне цене у том делу света јесу стока, минерали

¹³ Paul Sillitoe, *The Development of Indigenous Knowledge: A New Applied Anthropology*, 232.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Исто, 232-233.

¹⁶ Исто, 233.

и дрво, као и да долажење до њих захтева уништење тропског екосистема. Напомињући да се тај образац понавља широм света, Пози закључује:

„Домородачки народи морају имати економске ресурсе – и ако такав приход треба да сачува земљу, људе и њихове културе, онда само традиционално знање мора бити компензовано у финансијском смислу. У противном, да би дошли до економске моћи која им је потребна да би преживели, сами домородачки народи морају да се врате еколошкој деструкцији, која је у вези с атрофијом њиховог сопственог система знања.“¹⁷

Штавише, Пози се залаже и да антрополози, биолози, еколози и други истраживачи поштују домородачка права на интелектуалну својину, тако што ће део прихода од објављених дисертација и других књига, слајдова, чланака, грамофонских плоча, филмова и видеа бити намењен „субјектима“ проучавања. Исти аутор предвиђа, да ће ова права произаћи из преговора између истраживача и домородаца, који ће претходити теренском проучавању.¹⁸

Стивен Браш¹⁹ издваја три приступа правима на интелектуалну својину која се односе на домородачко знање. Први је приступ од врха на доле, којим међународне и националне агенције проширују права домородачких група. Овај приступ се залаже за посредну компензацију домородаца, промовисањем конзервације.

Други је средњи приступ, при којем се домородачке групе служе постојећим законима о интелектуалној својини. Тако се прави равнотежа између интереса индустријских корисника биолошких ресурса и домородачких група, које се позивају на патенте, ауторска права и слично, да би захтевале директну компензацију за своја биолошка знања и ресурсе.

Трећи је приступ од дна ка врху, којим домородачке групе захтевају своја права. Овим приступом се охрабрују домородачке заједнице да своја знања прогласе власништвом и да захтевају исплату за његово коришћење. За разлику од средњег приступа који се ослања на конвенционална средства, приступ од дна ка врху предвиђа домородачки облик интелектуалног власништва. То подразумева да профит долази од продаје лиценци на сакупљање биљака и интервјуисање фармера или травара, као и од уговора о подели профита од употребе биљака и домородачког знања.

Браш констатује да сваки ова три приступа има своје предности и мане. Тако, приступ од врха ка дну избегава компликације око одређивања коју домородачку групу треба компензовати, али и „захтева нову категорију интелектуалног власништва и нови бирокуратски апарат који може да апсорбује компензацију која би иначе отишла домороцима“. Средњи приступ и при-

¹⁷ Darrell Posey, Intellectual Property Rights: And Just Compensation for Indigenous Knowledge, *Anthropology Today*, Vol. 6, No. 4, August 1990, 14.

¹⁸ Исто, 15.

¹⁹ Stephen B. Brush, Indigenous Knowledge of Biological Resources and Intellectual Property Rights: The Role of Anthropology, *American Anthropologist*, New Series, Vol. 95, No. 3, September 1993, 661-666.

ступ од дна ка врху обезбеђују „директну компензацију посебним домородачким групама и оспособљавају ове групе за њихове односе с међународним капитализмом“. С друге стране, овај приступ може да баци домородачке групе у загрљај националне државе, као и да их натера да се супротставе једне другима на тржишту биолошких ресурса.

Стивен Браш издваја четири главне препреке на које ће наићи сваки програм имплементације права на интелектуалну својину на домородачко знање. Прво, систем права на интелектуалну својину је створен да заштити већ уочљиве доприносе постојећем општем знању. Права на интелектуалну својину стављају акценат на знања које је могуће прецизно диференцирати између различитих особа да би се задовољио критеријум иновативности, а овакав предуслов је немогуће остварити у сусрету с јавним знањем.

Друга сметња се односи на права одређених група да захтевају ексклузивну контролу над знањем и ресурсима. Релевантност питања шта конституише једну домородачку групу и где могу бити повучене границе између различитих група проистиче из друштвене, законске и политичке двосмислености, културне хетерогености и неједнаке дистрибуције знања и биолошких ресурса. Многе домородачке групе се састоје од великих и културно хетерогених популација које насељавају простране територије и имају веома пропустљиве и слабо дефинисане културне границе. Разлике између домородачких заједница су обично мерене економским и социјалним критеријумима, али су уочљиве и у дистрибуцији и вредновању етноботаничког знања. Зато би компензација за домородачко знање само допринела увећању проблема економске неједнакости. Етнобиолошко знање и ресурсе заједнички деле различите етничке групе које се често простиру преко националних граница. У таквим околностима је немогуће одржавати монополистичка права без заједничког споразума свих нација и група, а признавање права свим групама које би могле да их траже само би разводнило вредност тих права.

Трећа препрека се тиче правног и политичког статуса домородаца, пошто „права на интелектуалну својину претпостављају позитивне правне и политичке односе између држава-нација и оних који траже монополистичка права“. Само неколико држава у свету је спремно да прихвати права домородачких група, а још мање њих ће дозволити промоцију њихових права на интелектуалну својину.

Као четврту сметњу за имплементацију права на интелектуалну својину за биолошке ресурсе и домородачко знање, Браш наводи „недостатак добро развијеног тржишта за њих“. Због тога је потребно постојање нетржишних механизма за одређивање вредности, што фаворизује приступ од врха ка дну када се ради о признавању домородачких права. Биолошка конзервација, пре него правда за домородачке групе, представља логичку потврду ове нове форме заштите интелектуалне својине.

Литература

- Brodt, Sonja B., A Systems Perspective on the Conservation and Erosion of Indigenous Agricultural Knowledge in Central India, *Human Ecology*, Vol. 29, No. 1, 2001, 99–120.
- Brush, Stephen B., Indigenous Knowledge of Biological Resources and Intellectual Property Rights: The Role of Anthropology, *American Anthropologist*, New Series, Vol. 95, No. 3, September 1993, 653–671.
- Posey, Darrell, Intellectual Property Rights: And Just Compensation for Indigenous Knowledge, *Anthropology Today*, Vol. 6, No. 4, August 1990, 13–16.
- Sillitoe, Paul, The Development of Indigenous Knowledge: A New Applied Anthropology, *Current Anthropology*, Vol. 39, No. 2, April, 1998, 223–252.
- Sillitoe, Paul, Let Them Eat Cake. Indigenous Knowledge, Science and the „Poorest of the Poor“, *Anthropology Today*, Vol. 16, No. 6, December 2000, 3–7.
- Wane, Njoki Nathani, African Indigenous Knowledge: Claiming, Writing, Storing, and Sharing The Discourse, *Journal of Thought*, 40, 2, Summer 2005, 27–46.

Summary

Vladimir Ribic

THE IMPORTANCE OF INDIGENOUS KNOWLEDGE

The term “indigenous knowledge” implies any knowledge characteristic for a particular cultural group or a freely defined group of resources users. Such knowledge comes into being in informal ways among practitioners of certain skills and direct users of resources and is spread orally. Inversely, terms “global knowledge”, “international science”, and “industrial science” stand for knowledge produced by professional scientists. It has become obvious that development initiatives that turn their attention to local perception and actions will become of greater relevance for human needs and able to generate sustainable intervention. Also, the technological transfer is not longer viewed as an imposition from above, but rather as a common search for improvements that will be results of negotiations. The indigenous knowledge is not homogenous, and differences depend on gender, age, class, occupation, and other limits, and differ even between individuals with similar social status. Interpretations of common knowledge vary depending on how they affect interests of people and will be probably used in the conflict between different interest groups. Finally, the use of indigenous knowledge represents a basis for the issue of indigenous rights to intellectual property.